

Islamic Knowledge and Insight

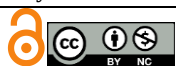
Analyzing the Components and Dimensions of Social Health in the Qur'an in Order to Provide Educational Implications

1. Mahboubeh Khosravi: Department of Philosophy of Education, Is.C., Islamic Azad University, Isfahan, Iran
2. Jahanbakhsh Rahmani*: Department of Educational Sciences, Is.C., Islamic Azad University, Isfahan, Iran. (Email: rahmani@khuisf.ac.ir)
3. Mohammad Reza Shamshiri: Department of Philosophy and Islamic Theology, Is.C., Islamic Azad University, Isfahan, Iran

Abstract

The present study aims to analyze the components and dimensions of social health in the Qur'an in order to derive educational implications. This research is categorized as a qualitative study conducted through the method of qualitative content analysis. The research domain includes the Islamic teachings of the Qur'an and narrations, utilizing a purposive approach. The data collection tool consisted of note-taking and extracting content related to the components and dimensions of social health in the Qur'an. The findings indicate that: Qur'anic teachings and Islamic narrations emphasize concepts such as social justice, empathy and cooperation, enjoining good and forbidding wrong, moral security, social responsibility, and the reform of social relationships. These elements are also recognized in contemporary theories of social health in various forms, but within Islamic sources, they are accompanied by an emphasis on spiritual and divine values. A comparative analysis between the two perspectives reveals that the Islamic approach to social health, in addition to material aspects, emphasizes spiritual and moral excellence at both the individual and societal levels, viewing it as closely tied to justice, human dignity, and social ethics. The results of this study demonstrate that Islamic teachings can serve as a suitable theoretical and practical foundation for promoting social health and informing social policymaking.

Keywords: Social health, Qur'an, social justice, social solidarity.

How to cite: Khosravi, M., Rahmani, J., & Shamshiri, M. R. (2025). Analyzing the Components and Dimensions of Social Health in the Qur'an in Order to Provide Educational Implications. *Islamic Knowledge and Insight*, 3(3), 1-11.

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Submit Date: 21 April 2025

Revise Date: 15 July 2025

Accept Date: 23 July 2025

Publish Date: 19 November 2025

معرفت و بصیرت اسلامی

واکاوی مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن به منظور ارائه استلزامات تربیتی

۱. محبوبه خسروی: گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران
۲. جهانبخش رحمانی*: گروه علوم تربیتی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. (پست الکترونیک: rahmani@khuisf.ac.ir)
۳. محمدرضا شمشیری: گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن به منظور ارائه استلزامات تربیتی انجام شده است. این پژوهش در زمره پژوهش‌های کیفی است که با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. حوزه پژوهش شامل آموزه‌های اسلامی قرآن و روایات با استفاده از رویکرد هدفمند بود. ابزار گردآوری اطلاعات شامل فیش‌برداری مرتبط با مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن بود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که: آموزه‌های قرآنی و روایات اسلامی بر مفاهیمی همچون عدالت اجتماعی، همدلی و تعاون، امر به معروف و نهی از منکر، امنیت اخلاقی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و اصلاح روابط اجتماعی تأکید دارند. این عناصر در نظریات معاصر سلامت اجتماعی نیز به اشکال مختلف مورد توجه قرار گرفته‌اند، اما در منابع اسلامی با تأکید بر ارزش‌های معنوی و الهی همراه هستند. مقایسه تطبیقی میان این دو دیدگاه نشان می‌دهد که رویکرد اسلامی سلامت اجتماعی، علاوه بر ابعاد مادی، بر تعالی روحی و اخلاقی فرد و جامعه تأکید دارد و آن را در ارتباطی وثیق با عدالت، کرامت انسانی و اخلاق اجتماعی می‌داند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که آموزه‌های اسلامی می‌توانند مبنای نظری و کاربردی مناسبی برای ارتقای سلامت اجتماعی و سیاست‌گذاری‌های اجتماعی باشند.

کلیدواژه‌ها: سلامت اجتماعی، قرآن، عدالت اجتماعی، همبستگی اجتماعی.

شیوه استناددهی: خسروی، محبوبه، رحمانی، جهانبخش، و شمشیری، محمدرضا. (۱۴۰۴). واکاوی مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن به منظور ارائه استلزامات تربیتی. *معرفت و بصیرت اسلامی*، ۳(۳)، ۱-۱۱.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

تاریخ ارسال: ۱ اردیبهشت ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۲۴ تیر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۱ مرداد ۱۴۰۴

تاریخ چاپ: ۲۸ مهر ۱۴۰۴

مقدمه

مسئله سلامت در زندگی انسان همواره جایگاه ویژه‌ای داشته و از دغدغه‌های اصلی بشر بوده است. سلامت اجتماعی به معنای وجود روابط متقابل، عادلانه و مثبت میان افراد جامعه است و در این میان، قرآن به عنوان اصلی دینی می‌تواند نقش مهمی در ارتقا سلامت اجتماعی ایفا کنند. یکی از ابعاد مهم سلامت انسان، سلامت اجتماعی است. مفهوم سلامت اجتماعی اولین بار در سال ۱۹۷۲ توسط بلوک و بارسلو مورد بررسی قرار گرفت. آن‌ها سلامت اجتماعی را با میزان فعالیت و عملکرد اعضای جامعه مترادف دانسته و شاخص سلامت اجتماعی را ساختند. آن‌ها همچنین تلاش کردند تا با طرح پرسش‌های گوناگون در ابعاد جسمی، روانی و اجتماعی سلامت فردی، به میزان فعالیت و عملکرد فرد در جامعه برسند (Alaqehband, 1994). سلامت اجتماعی به چگونگی تعامل فرد با محیط پیرامون و سایر افراد مانند دوستان، خانواده و جامعه اطلاق می‌شود. فرد دارای سلامت اجتماعی، به توسعه روابطش با سایر مردم و یافتن دوستان، انجام رفتارهای هنجار اجتماعی و ارتقای سازگاری اجتماعی و در نهایت ایفای نقش مؤثر در تعالی و رفاه جامعه اقدام مینماید (Zahedi, 2006). لارسن در سال ۱۹۹۶ سلامت اجتماعی را به عنوان ارزیابی فرد از کیفیت روابط وی با خانواده، دیگران و گروه‌های اجتماعی تعریف کرده و معتقد است که مقیاس سلامت اجتماعی، بخشی از سلامت فرد را می‌سنجد که نشانگر رضایت یا عدم رضایت فرد از زندگی و محیط اجتماعی است و درواقع شامل پاسخ درونی احساس، تفکر و رفتار فرد می‌باشد (Motahari, 2004).

افراد با سلامت اجتماعی بالاتر از سلامت جسمی بالاتری نیز برخوردار بوده و در چنین شرایطی خانواده و جامعه‌ای سالم به وجود خواهد آمد. همچنین اشخاصی که از سلامت اجتماعی بالاتری برخوردارند، با موفقیت بیشتری می‌توانند با چالش‌های ناشی از ایفای نقش‌های اصلی اجتماعی کنار بیایند. آنان از ثبات و انسجام بیشتری برخوردارند و می‌توانند مشارکت بیشتری در فعالیت‌های جمعی

داشته باشند. نظریه سلامت اجتماعی کیز از یک اصل جامعه‌شناختی و روان‌شناختی نشأت می‌گیرد. به عقیده او سلامت اجتماعی، چگونگی ارزیابی فرد از عملکردش در برابر اجتماع است. فرد سالم از نظر اجتماعی، اجتماع را به صورت یک مجموعه معنادار، قابل فهم و بالقوه برای رشد و شکوفایی دانسته و احساس می‌کند که به جامعه تعلق دارد، از طرف جامعه پذیرفته می‌شود و در پیشرفت آن سهیم است (Zahedi, 2006).

به اعتقاد کیز، آنچه بیشتر به زندگی غنا و معنا می‌بخشد، خویشاوندان، روابط و تجارب مشترک است. بنابراین آن‌ها به توانایی فرد در تعامل مؤثر با دیگران و اجتماع به منظور ایجاد روابط ارضاکننده شخصی و به انجام رساندن نقش‌های اجتماعی، عنوان سلامت اجتماعی می‌دهند. از منظر اسلام نیز آگاهی و تلاش در تأمین نیازهای اولیه مادی و اجتماعی که پیش‌نیاز حرکت فرد و جامعه در مسیر اعتدال و کمال می‌باشد، سلامت اجتماعی نامیده می‌شود (Zahedi, 2006).

سال‌هاست که نقش دین و آموزه‌های مذهبی در ارتقای سلامت عمومی و بهبود زندگی فردی و اجتماعی مورد توجه پزشکان، روان‌شناسان و متخصصان سلامت اجتماعی قرار گرفته است و همگی بر این باور هستند که: آثار و پیامدهای توجه به برنامه‌های دینی و مذهبی در زندگی، باعث سازگاری بیشتر افراد با هنجارهای اجتماعی می‌شود و به کاهش ناملایمات در زندگی فردی و اجتماعی کمک می‌کند (Zahedi, 2006). طبق تحقیقات انجام شده متون اسلامی، قرآن، منابعی غنی برای موضوع سلامت اجتماعی هستند؛ به گونه‌ای که شاید کمتر مفهومی را بتوان یافت که رنگ اجتماعی و ارتباطی نداشته باشد. نتایج بررسی قرآن کریم به منظور شناسایی آیات مرتبط با ابعاد سه گانه سلامت نشان می‌دهد که در ۶۷ سوره از سوره‌های قرآن کریم معادل حدوداً ۵۸ درصد کل سوره‌ها (مشخصاً به یک، دو و یا هر سه بعد اصلی سلامتی جسمی، روانی و اجتماعی اشاره شده است) (Alaqehband, 1994; Jamali, 1981; Motahari, 2004; Nikgozar, 1994; Rajabi, 1999).

بنابراین، قرآن به عنوان مهمترین منبع اصلی دین اسلام، ساز و کارهای معرفتی و اخلاقی را برای جلوگیری انحرافات اجتماعی بیان می‌کند و با عبور از دیدگاه‌های انسان مرکز، بستر تکامل فرد را وابسته به جامعه نشان می‌دهد و علاوه بر فرد، محیط اجتماعی را درگیر این فرایند دیده و با چند محور اساسی همچون خانواده، اصل امر به معروف و نهی از منکر، مساله گناهان صغیره و کبیره و مواردی از این دست به مبحث آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی ورود پیدا می‌کند (Jamali, 1981). علاوه بر آیات قرآن، در روایات بسیاری به جنبه‌های مختلف سلامت اجتماعی اشاره شده است. حیدرنیا در مقاله خود به بررسی بعد اجتماعی سلامت در کلمات حکمت آمیز امام علی (ع) به تفصیل پرداخته است (حیدرنیا ۱۳۹۵). سلامت اجتماعی انسان به عنوان یکی از ابعاد مهم سلامت توسط اسلام و اصول دینی به عنوان امری بسیار مهم و حیاتی مورد توجه و تاکید قرار گرفته است. در قرآن مفاهیم و آموزه‌هایی که به بهبود و حفظ سلامت اجتماعی انسان کمک می‌کنند، بصورت کامل و جامع بیان شده است. به عنوان مثال، در قرآن کریم آیات و پیام‌های متعددی در خصوص حفظ انسجام و همبستگی جامعه، رعایت حقوق مردم و انصاف و عدالت اجتماعی داده شده است. همچنین اهمیت دادن به فرهنگ اخلاقی و الهی و ترویج مفاهیم محبت، آرامش و اتحاد در جوامع انسانی، به عنوان اصولی اساسی در سلامت اجتماعی مورد تاکید اسلام قرار می‌گیرد. لذا با توجه به اینکه مفاهیم و آموزه‌های اسلامی در زمینه سلامت اجتماعی بسیار کامل و جامع هستند می‌توان بر اساس آن‌ها استلزامات تربیتی و آموزشی مناسبی را برای بهبود و حفظ سلامت اجتماعی فرد و جامعه ارائه داد.

در ادامه باید گفت قرآن کتاب آسمانی مسلمانان که آیات آن در برهه‌های زمانی مختلف بر پیامبر اسلام (ص) نازل شده است مشحون از مضامین و دستوراتی است که عمل به آن‌ها ضامن سلامت فرد و اجتماع است. آیات فراوانی در قرآن آمده است که در آن اجتماع و سلامت اجتماعی و در واقع جامعه سالم را می‌توان از آن استنباط نمود. به عنوان مثال دعوت به عدل و قسط در روابط اجتماعی در قرآن

به صراحت آمده است. عدل و قسط از ستون‌های اصلی جامعه سالم و زیست شرافتمندانه انسانهای در کنار یکدیگر است. رعایت حقوق دیگران و عدم تجسس از زندگی دیگران نیز در قرآن آمده است که خود گواه توصیه به زندگی سالم در جامعه است. قطعاً مساله سلامت اجتماعی در آموزه‌های قرآنی و روایات مورد تاکید و توجه قرار گرفته است لکن لازمست به صورت روشمند و علمی مولفه‌های آن را شناسایی و استخراج کرد. از این استلزام‌ها به محققان و متخصصان تعلیم و تربیت کمک می‌کند که اصول و روشهای مربوط به آموزش و پرورش دانش آموزان در حیطه سلامت اجتماعی را تدوین و تشریح نمایند. استلزامات تربیتی در واقع دستورالعمل‌هایی هستند در خصوص اهداف تربیت، روشها و مبانی تربیتی و نقش آموزگار و شاگرد که هر یک در جای خود مورد توجه قرار میگیرند تا فرایند تربیت تحقق یابد و کمال انسان صورت گیرد (Jamali, 1981).

علیرغم پژوهش‌های قبلی در باب واکاوی مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن خلاء‌هاییدر این حوزه وجود دارد که با انجام این پژوهش تا حدی مرتفع می‌شود، از این جمله اینکه تاکنون پژوهشی جامع در مورد واکاوی مولفه‌ها مفهومی سلامت اجتماعی بطور همزمان در قرآن به منظور ارائه استلزامات تربیتی انجام نگرفته است، بر همین اساس واکاوی مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن به منظور ارائه استلزامات تربیتی می‌تواند از جنبه‌های مختلف کمک کننده باشد. پژوهش حاضر با پژوهش‌های قبلی تا حدی متفاوت تر می‌باشد. از سویی پژوهش حاضر، به سهم و مجال خود، نگاهی به مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی از زوایای مختلف پرداخته و سرانجام به این سوال‌ها پاسخ داد که: مولفه‌های سلامت اجتماعی کدامند ؟ استلزامات تربیتی در قرآن در خصوص سلامت اجتماعی چگونه است ؟ ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن چگونه است ؟

تعاریف واژگان اصلی پژوهش

در قرآن کریم مفاهیم متعددی وجود دارند که به سلامت اجتماعی اشاره می‌کنند. برخی از واژه‌ها و مفاهیم کلیدی مرتبط عبارتند از:

سلامت اجتماعی:

سلامت اجتماعی به توانایی برقراری روابط مثبت و سازنده با دیگران و مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی اشاره دارد. و به این معناست که فرد بتواند در جامعه حضور مفید و موثری داشته باشد و از روابط سالم با دیگران برخوردار باشد.

استلزامات تربیتی:

استلزام در واقع پیامد و نتایج هر عمل یا باور است. هر باوری که به آن قائل می‌شویم، ما را به پذیرش باورهای دیگری ملتزم می‌کند و همین طور دست به هر عملی که بزنیم، ما را به انجام کارهایی دیگر پایبند می‌سازد. از آنجا که هر استدلال، باور یا عملی دارای استلزاماتی است متفکر، استلزامات منفی و مثبت پیش بینی نشده را در نظر می‌گیرد و از این رو در هنگام رخداد پیامدهای غیرمنتظره متعجب نشده و با آمادگی قبلی با آن‌ها روبرو می‌شود (Alaqehband, 1994). از طرفی مراد از استلزامات تربیتی، فرایند شکل دهی تربیت با استفاده از محتوا و ابزارهای لازم است. به عبارت دیگر، بعد از فراهم بودن شرایط لازم در مربی و توجه به ظرفیت‌های مربی، باید محتوای لازم برای رشد و سوق دادن مربی به سمت اهداف تربیتی مد نظر از طریق ابزارها و روش‌های مطلوب منتقل شود (Motahari, 2004).

عافیت (سلامتی):

این واژه به معنای تندرستی و سلامت است و به اهمیت آن تأکید شده است. به عنوان مثال، امام جعفر صادق (ع) می‌فرماید: «الْعَافِيَةُ نِعْمَةٌ يُعْجَزُ الشُّكْرُ عَنْهَا» (سلامتی نعمتی است که انسان از ادای شکر آن عاجز است).

امنیت اجتماعی:

امنیت به عنوان یکی از پایه‌های سلامت اجتماعی در قرآن مطرح شده است. در سوره قریش آمده است: «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ * الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» (پس باید پروردگار این خانه را عبادت کنند، همان که آنان را از گرسنگی نجات داد و از ترس ایمن ساخت).

عدالت اجتماعی:

عدالت به عنوان ضامن تحقق سلامت اجتماعی در قرآن معرفی شده است. در سوره حدید آمده است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ... لِيُقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم... تا مردم به عدالت قیام کنند).

امر به معروف و نهی از منکر:

این دو مفهوم به عنوان ابزارهایی برای حفظ و ارتقای سلامت اجتماعی در قرآن مورد تأکید قرار گرفته‌اند. در سوره آل عمران آمده است: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (باید از میان شما گروهی باشند که به سوی خیر دعوت کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند).

مشارکت اجتماعی:

قرآن کریم به اهمیت همکاری و همیاری در جامعه اشاره دارد. در سوره مائده آمده است: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» (و در نیکوکاری و تقوا با یکدیگر همکاری کنید).

کرامت انسانی:

احترام به کرامت انسان‌ها به عنوان یکی از اصول سلامت اجتماعی در قرآن مطرح شده است. در سوره اسراء آمده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (و به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم).

روش‌شناسی پژوهش

جهت تحلیل واکاوی مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن از کلیه منابع مکتوب و دیجیتال مرتبط با سلامت اجتماعی استفاده شده است. بدین صورت که با استفاده از رویکرد هدفمند منابع چاپی و الکترونیکی در زمینه سلامت اجتماعی از منظر قرآن مورد بررسی قرار گرفت. بررسی و واکاوی متون مرتبط با سلامت اجتماعی به صورت تدریجی انجام شد و تا سرحد اشباع ادامه یافت. به منظور پی بردن به معانی و پیام‌های نهفته در متون و منابع چاپی و الکترونیکی مرتبط با سلامت اجتماعی پس از شناسایی و استخراج متون چاپی و دیجیتال از پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر، محقق از ابزار فیش برداری استفاده نمود. گردآوری داده‌ها و اطلاعات مورد استفاده در پژوهش حاضر با استفاده از روش گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای بود.

تحقیق کتابخانه‌ای شامل فرایندی منظم و گام به گام است که برای گردآوری اطلاعات جهت نگارش کار مورد استفاده قرار گرفت. ابزار گردآوری اطلاعات شامل فیش برداری می‌باشد. یکی از اصلی‌ترین بخش‌های هر کار پژوهشی را جمع‌آوری اطلاعات تشکیل می‌دهد. چنانچه این کار به شکل منظم و صحیح صورت پذیرد کار تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری از داده‌ها با سرعت و دقت خوبی انجام می‌گردد. جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش حاضر از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی، منابع کتابخانه‌ای و الکترونیکی مرتبط با مولفه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن انجام گرفت.

یافته‌های پژوهش

در قرآن کریم، سلامت اجتماعی به‌عنوان یکی از ابعاد مهم حیات انسانی مورد توجه قرار گرفته و در قالب مفاهیم متعددی همچون عدالت، کرامت، تعاون، امنیت، مسئولیت‌پذیری، احسان، امر به معروف و نهی از منکر و امانت‌داری تبیین شده است. این مؤلفه‌ها نقش مهمی در ایجاد جامعه‌ای سالم، متعادل و الهی ایفا می‌کنند و می‌توانند پایه‌گذار تربیت اجتماعی مؤثر و معنادار در نظام آموزشی اسلامی باشند. عدالت اجتماعی، نخستین و کلیدی‌ترین مؤلفه‌ای است که در قرآن با تأکید فراوان بر آن، به‌عنوان پایه و اساس سلامت اجتماعی معرفی می‌شود. پرورش رفتار عادلانه در فرد و ایجاد ساختارهای اجتماعی و خانوادگی مبتنی بر انصاف، گامی مهم در جهت ارتقاء سلامت اجتماعی جامعه است. قرآن در آیات متعددی مانند آیه ۸ سوره مائده، افراد را به رعایت عدالت حتی در برابر دشمنان دعوت می‌کند.

کرامت انسانی نیز جایگاه والایی در ساختار مفهومی سلامت اجتماعی دارد. انسان‌ها در نگاه قرآن دارای کرامت ذاتی هستند و این شأن انسانی باید در همه تعاملات اجتماعی مورد توجه قرار گیرد. آموزش عزت نفس، پرهیز از تحقیر، احترام به تفاوت‌ها و مبارزه با کلیشه‌های جنسیتی از جمله نتایج تربیتی این اصل است. قرآن در آیه ۷۰ سوره اسراء به روشنی از تکریم بنی‌آدم سخن می‌گوید و این کرامت را مبنای برتری اخلاقی می‌داند، نه مادیات یا نژاد.

یکی دیگر از عناصر تأثیرگذار، احسان و نیکوکاری است که در آیات متعددی مورد تأکید قرار گرفته است. در این آیات، احسان نه‌فقط به عنوان عمل فردی، بلکه به عنوان نهادساز و پیونددهنده اجتماعی دیده می‌شود. تشویق به مشارکت در فعالیت‌های خیرخواهانه، کمک‌های جمعی و ترویج فرهنگ بخشش از جمله پیامدهای تربیتی قابل‌استخراج از این مؤلفه است.

در ادامه، مفهوم امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان وظیفه‌ای اجتماعی و مؤثر در پیشگیری از انحرافات اجتماعی و حفظ سلامت اخلاقی جامعه مطرح شده است. تربیت افراد برای مشارکت در اصلاح جامعه، آموزش نقد مؤدبانه و ارتقاء روحیه مسئولیت‌پذیری، از جمله نتایج کاربردی این اصل هستند. قرآن در سوره آل‌عمران، این اصل را لازمه فلاح و رستگاری معرفی می‌کند.

قرآن همچنین بر وفای به عهد و امانت‌داری تأکید می‌ورزد. این مفاهیم در تمامی روابط اجتماعی و سیاسی، نقشی بنیادی دارند و حفظ اعتماد عمومی، یکی از نتایج تربیتی آن‌هاست. از سویی، در تربیت فردی، یادگیری مسئولیت‌پذیری در قبال وعده‌ها و رعایت امانت‌داری از کودکی باید مورد توجه قرار گیرد، و از سوی دیگر، در بعد سیاسی، فرهنگ پاسخ‌خواهی و تعهد به وعده‌های انتخاباتی باید تقویت شود.

یکی دیگر از مصادیق آسیب‌زای اجتماعی، غیبت و تهمت است که در قرآن به‌شدت از آن نهی شده است. این پدیده‌ها سبب گسست روابط اجتماعی و ایجاد بدبینی و بی‌اعتمادی می‌شوند. آموزش مهارت‌های کنترل زبان، ایجاد فرهنگ عذرخواهی و ترویج گفت‌وگوی مستقیم، در چارچوب تربیت خانوادگی و اجتماعی می‌تواند آثار منفی این رفتارها را کاهش دهند. قرآن در سوره حجرات این اعمال را با خوردن گوشت مرده برادر خود مقایسه می‌کند، که نهایت شدت نکوهش را نشان می‌دهد.

مفهوم تقوا نیز در آموزه‌های قرآنی با سلامت اجتماعی ارتباط مستقیمی دارد. انسان متقی در تعاملات اجتماعی خود مراقب حقوق دیگران، حدود اخلاقی و رفتاری است. در چارچوب تربیت اسلامی،

نیز شامل می‌شود. آموزش رعایت مرزهای ارتباطی، پرهیز از خشونت، آگاهی از حقوق شهروندی و توسعه مهارت‌های زندگی از جمله استلزامات تربیتی تحقق این اصل هستند.

در نهایت، تعاون اجتماعی که ریشه در اصل برادری اسلامی دارد، در قرآن تشویق شده و بر همکاری در راه خیر و تقوا تأکید شده است. تربیت روحیه کار گروهی، پرورش همدلی، و تقویت مشارکت فعال در مسائل اجتماعی، از الزامات عملی برای ایجاد جامعه‌ای همدل و همیار است. این اصل باید در تمام سطوح خانواده، مدرسه، محله و نهادهای مدنی نهادینه شود.

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که: سلامت اجتماعی در قرآن نه تنها از نظر ساختار مفهومی جامع و منسجم است، بلکه قابلیت عملیاتی شدن در سطوح مختلف تربیتی را دارد. ترکیب این آموزه‌ها با روش‌های نوین تعلیم و تربیت می‌تواند راهکارهایی مؤثر برای ارتقای کیفیت زیست اجتماعی مسلمانان ارائه دهد.

تقویت تقوا در ابعاد فردی، خانوادگی، اقتصادی و سیاسی، به شکل‌گیری جامعه‌ای سالم و مسئول کمک می‌کند. آموزش دعا، عبادات فردی، خودمراقبتی اخلاقی و پرهیز از گناهان آشکار از جمله روش‌های مؤثر در تحقق این هدف تربیتی است.

مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیز به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های پررنگ سلامت اجتماعی، در قرآن مورد توجه قرار گرفته است. فرد مسئول، نسبت به نقش خود در خانواده، جامعه، اقتصاد و سیاست آگاه است و عملکرد او در راستای بهبود وضعیت عمومی جامعه تعریف می‌شود. تربیت چنین فردی نیازمند آموزش مهارت‌های تصمیم‌گیری، پاسخگویی، مشارکت مدنی و مراقبت از محیط زیست و حقوق شهروندی است.

امنیت اجتماعی نیز در قرآن نعمتی الهی شمرده شده که جامعه سالم به‌وسیله آن انسجام و آرامش را تجربه می‌کند. این امنیت تنها در ابعاد فیزیکی تعریف نمی‌شود، بلکه امنیت روانی، اخلاقی و اقتصادی را

جدول ۱. مؤلفه‌های سلامت اجتماعی در قرآن

مؤلفه سلامت اجتماعی	نمونه آیات	استلزامات تربیتی
عدالت اجتماعی	مائده: ۸	تربیت بر پایه انصاف، آموزش حقوق، پرهیز از تبعیض
کرامت انسانی	اسراء: ۷۰	احترام به تفاوت‌ها، پرورش عزت نفس، مقابله با تحقیر
احسان و نیکوکاری	بقره: ۱۹۵	ترویج بخشش، مسئولیت اجتماعی، مشارکت در امور خیر
امر به معروف و نهی از منکر	آل عمران: ۱۰۴	تقویت مسئولیت‌پذیری، آموزش نقد سازنده، اصلاح‌گری اجتماعی
وفای به عهد و امانت‌داری	نساء: ۵۸	پرورش صداقت، مسئولیت‌پذیری، اعتمادسازی در روابط اجتماعی
پرهیز از غیبت و تهمت	حجرات: ۱۲	کنترل زبان، آموزش گفت‌وگوی مستقیم، اصلاح فرهنگی در تعاملات
تقوا	طلاق: ۲	خودمراقبتی اخلاقی، آموزش پرهیز از گناه، نهادینه‌سازی ارزش‌های معنوی
مسئولیت‌پذیری اجتماعی	توبه: ۷۱	آموزش مشارکت، تصمیم‌گیری، رعایت حقوق جمعی، پاسخ‌گویی اجتماعی
امنیت اجتماعی	قریش: ۳-۴	ایجاد محیط امن، آگاهی حقوقی، پرهیز از خشونت، آموزش همزیستی مسالمت‌آمیز
تعاون اجتماعی	مائده: ۲	پرورش روحیه کار گروهی، تقویت همدلی، مشارکت فعال در امور عمومی

بحث و نتیجه گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه‌های سلامت اجتماعی از منظر قرآن کریم نه تنها قابل مقایسه با الگوهای مدرن غربی هستند، بلکه از عمق معنوی و اخلاقی بالاتری برخوردارند. در تحلیل تطبیقی میان آموزه‌های قرآنی و نظریه‌هایی چون مدل پنج‌بعدی کیز، مشخص شد که مفاهیمی همچون عدالت، کرامت، تعاون، امنیت و امانت‌داری قرآنی با مؤلفه‌هایی چون انسجام، شکوفایی، مشارکت و تحقق اجتماعی در چارچوب سلامت اجتماعی مدرن هماهنگی دارند. اما تفاوت اصلی در آنجاست که قرآن این مؤلفه‌ها را نه صرفاً به‌عنوان شاخص‌هایی برای نظم اجتماعی، بلکه به‌عنوان ابزاری برای رشد معنوی، تقرب الهی و اصلاح جامعه انسانی در نظر می‌گیرد.

مفاهیم قرآنی ارائه‌شده دارای کاربرد مستقیم تربیتی هستند و به‌راحتی می‌توانند در محیط‌های آموزشی و تربیتی نهادینه شوند. برای نمونه، عدالت اجتماعی در تربیت اسلامی باید فراتر از توزیع امکانات آموزشی، به صورت رفتار منصفانه، توجه به فرصت برابر در تعامل با دانش‌آموزان و پرورش ذهن عدالت‌طلب در نسل آینده نمود یابد. این رویکرد می‌تواند با آموزش حقوق شهروندی، بحث و مناظره منصفانه، و بازی‌های تربیتی گروهی اجرا شود.

کرامت انسانی، که قرآن آن را امری ذاتی می‌داند، باید به‌صورت برنامه‌ریزی‌شده در مدارس آموزش داده شود. پرهیز از تحقیر، احترام به تنوع فرهنگی و قومی، و تقویت عزت نفس در کودکان و نوجوانان، بخش‌هایی از این راهبرد هستند. این مفهوم به‌ویژه در مقابله با پدیده‌هایی همچون قلدری، تبعیض جنسیتی، و نژادپرستی در مدارس اهمیت دارد. همچنین، مفاهیمی مانند تعاون، مشارکت اجتماعی، و مسئولیت‌پذیری باید از سطح نظری خارج شده و در فعالیت‌های فوق‌برنامه مدارس، شوراهای دانش‌آموزی، برنامه‌های محیط‌زیستی و کارهای داوطلبانه نهادینه شوند. چنین تمرین‌هایی نه تنها مهارت‌های اجتماعی را تقویت می‌کند بلکه حس تعلق و مسئولیت نسبت به جامعه را در افراد پرورش می‌دهد.

یکی دیگر از نکات مهم پژوهش، تأکید قرآن بر امر به معروف و نهی از منکر است که در چارچوب سلامت اجتماعی به‌عنوان نوعی کنشگری اجتماعی در راستای اصلاح امور عمومی قابل تفسیر است. از منظر تربیتی، باید مهارت‌های گفت‌وگو، مطالبه‌گری مؤدبانه، نقد محترمانه، و توانایی شناسایی مسائل اجتماعی به دانش‌آموزان آموزش داده شود. مدرسه نباید صرفاً محیطی برای آموزش محفوظات باشد، بلکه باید نقش تمرینی برای زیست اجتماعی فعال و اخلاقی ایفا کند.

در سطح نظام آموزشی، قرآن الگویی جامع ارائه می‌دهد که می‌تواند مبنای طراحی اهداف، محتوای درسی، شیوه‌های تدریس و ارزشیابی قرار گیرد. برای مثال، از آموزه‌های قرآنی سلامت اجتماعی می‌توان اهداف تربیتی مشخصی همچون «تقویت روحیه انصاف»، «پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری جمعی» یا «تعمیق حس همدلی با دیگران» استخراج کرد. همچنین در طراحی محتوای درسی، متونی از قرآن و حدیث مرتبط با هر مؤلفه می‌تواند گنجانده شده و در قالب تمرین، پروژه یا گفت‌وگوی کلاسی مورد استفاده قرار گیرد. در همین راستا، معلمان به‌عنوان مربیان خط مقدم باید با این مفاهیم آشنا شوند و توانایی تبدیل آن‌ها به رفتارهای قابل آموزش را پیدا کنند. برگزاری دوره‌های تربیت معلم با محوریت سلامت اجتماعی قرآنی، بخشی مهم از این راهبرد است. افزون بر آن، باید نظام ارزیابی تربیتی دانش‌آموزان نیز از سنجش‌های صرفاً درسی به سنجش ارزش‌های اجتماعی و رفتاری سوق یابد.

نتایج این پژوهش همچنین تأکید می‌کند که سلامت اجتماعی در نگاه قرآن یک فرایند چندلایه، پویا و مبتنی بر اخلاق فردی و ساختارهای جمعی است. برخلاف برخی نظریات معاصر که سلامت اجتماعی را بیشتر محصول شرایط اقتصادی یا ساختارهای بیرونی می‌دانند، قرآن بر خودسازی فردی، نیت الهی، رعایت تقوا و التزام به ارزش‌های اخلاقی به‌عنوان عوامل درونی این سلامت تأکید دارد. از این نظر، سلامت اجتماعی در قرآن هم یک وضعیت رفتاری و هم یک وضعیت باطنی است که با تربیت ایمانی تحقق می‌یابد.

در مجموع، قرآن با تأکید بر عدالت، کرامت، صداقت، امنیت و تعاون، الگویی ارزش‌مدار و اخلاق‌محور برای سلامت اجتماعی ارائه می‌دهد که قابلیت تلفیق با نظریه‌های مدرن تعلیم و تربیت را دارد. این الگو نه فقط برای جوامع اسلامی، بلکه برای همه انسان‌هایی که خواهان جامعه‌ای متعادل، همدل و سالم‌اند، الهام‌بخش خواهد بود. قرآن کریم به سلامت فردی در تمام ابعاد آن توجه دارد و با ارائه رهنمودهایی برای سلامت جسمی، روانی، معنوی و اخلاقی، به انسان‌ها کمک می‌کند تا زندگی سالم، متعادل و هدفمندی داشته باشند. این اصول قرآنی برای حفظ و تقویت سلامت فردی انسان و رسیدن به کمال و سعادت دنیوی و اخروی بسیار مؤثر هستند.

بر اساس آنچه که در طول پژوهش بیان شد، سلامت جمعی و اجتماعی در قرآن به مفهوم حفظ و تقویت شرایط اجتماعی و فردی است که باعث تأمین رفاه، آرامش، عدالت، و رضایت در جامعه می‌شود. اسلام به سلامت روحی، جسمی، و اجتماعی انسان‌ها اهمیت زیادی می‌دهد و آیات قرآن پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت (ع) در این زمینه توصیه‌هایی دارند که علاوه بر سلامت فردی، بر سلامت اجتماعی و جمعی نیز تأکید دارند.

در قرآن کریم، تأکید بر اصول اخلاقی و اجتماعی وجود دارد که موجب سلامت جمعی و اجتماعی می‌شود. قرآن به بسیاری از ابعاد اجتماعی مانند عدل، همکاری، احترام به یکدیگر، همبستگی و تعاون اشاره کرده است که همه این‌ها بر سلامت اجتماعی تأثیر می‌گذارد. آیاتی همچون آیه ۹۳ سوره نور و آیه ۲۵ سوره مائده و آیه ۲۹ سوره حج، به این موضع می‌پردازد.

در قرآن، عوامل متعددی برای حفظ و تقویت سلامت اجتماعی مطرح شده‌اند که از آن موارد میتوان به تعاون و همکاری اجتماعی، عدالت اجتماعی، احترام به حقوق دیگران، آگاهی و آموزش، حفظ کرامت انسانی، صبر و بردباری، همبستگی اجتماعی و... اشاره کرد. اسلام به سلامت جمعی و اجتماعی توجه ویژه‌ای دارد و در قرآن پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت (ع) بر لزوم همکاری، همبستگی، عدالت و احترام به حقوق دیگران تأکید شده است. بر اساس تعالیم

اسلامی، سلامت اجتماعی زمانی تحقق می‌یابد که اعضای جامعه در راستای اهداف مشترک انسانی و اسلامی با هم همدلی و همکاری کنند. تقویت این اصول در جامعه اسلامی موجب ارتقای سلامت فردی و جمعی خواهد شد.

مolfه‌های سلامت اجتماعی در قرآن، نه تنها پایه‌های یک جامعه سالم و با ثبات را تشکیل می‌دهند، بلکه با بکارگیری آن‌ها در حوزه تربیت می‌توان نسل‌هایی آگاه، مسئولیت‌پذیر و با ارزش‌های اخلاقی تربیت کرد. این اصول با تربیت روحیه عدالت‌خواهی، احترام به حقوق دیگران، تعاون و همکاری، و تقویت روحیه نیکوکاری و امانت‌داری در افراد، بستری برای ایجاد جامعه‌ای امن، اخلاقی و پویا فراهم می‌آورند.

مolfه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن که در طول پژوهش بصورت مفصل به آن‌ها پرداخته شد، نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری استلزامات تربیتی دارند، زیرا سلامت اجتماعی نه تنها به وضعیت جسمانی و روانی فرد، بلکه به روابط و تعاملات اجتماعی او نیز مربوط می‌شود. در حقیقت، تربیت اجتماعی فرد در اسلام باید در راستای تقویت این مolfه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی شکل بگیرد، تا فرد به عنوان عضوی مفید و سالم در جامعه زندگی کند. در قرآن، تأکید بر رفتارهای اجتماعی درست، عدالت، همبستگی، احترام به دیگران، و رعایت حقوق انسانی است، که همه این موارد در فرآیند تربیت اجتماعی و فردی باید مد نظر قرار گیرد.

مolfه‌ها و ابعاد سلامت اجتماعی در قرآن، تأثیر زیادی بر استلزامات تربیتی دارند. تربیت اجتماعی در اسلام باید به گونه‌ای باشد که فرد در تعاملات اجتماعی خود همواره اصولی چون همبستگی، عدالت، احترام به حقوق دیگران و مبارزه با فساد و ظلم را رعایت کند. این آموزه‌ها، نه تنها فرد را به یک انسان متعادل و سالم تبدیل می‌کند، بلکه باعث رشد و توسعه سلامت اجتماعی در جامعه نیز می‌شود.

پیشنهادهای کاربردی

- طراحی برنامه‌های درسی مبتنی بر مفاهیم قرآنی سلامت اجتماعی؛ گنجاندن مفاهیمی مانند عدالت، همبستگی،

- تدوین شاخص‌های ارزیابی؛ طراحی پرسشنامه سلامت اجتماعی بر اساس معیارهای قرآنی برای سنجش رفتارهای اجتماعی در مدارس.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of social health has evolved significantly within the field of social sciences and public health, yet its foundations in religious texts such as the Qur'an remain underexplored in pedagogical frameworks. Social health, as originally theorized by Keyes, involves an individual's appraisal of their role and functionality within society, including aspects such as social integration, contribution, and coherence. Similarly, earlier perspectives by Blok and Barslow framed social health as the measure of one's activity and participation in societal functions (Alaqehband, 1994). The current study investigates how the Qur'an, as a foundational Islamic text, articulates the principles of social health and how these principles may be translated into educational imperatives. This qualitative content analysis approach engaged purposively selected Islamic sources—specifically Qur'anic verses and narrations—with the aim of identifying and categorizing the core components and dimensions of social health as embedded in the Islamic worldview. Through thematic coding and interpretative synthesis, the study found that social justice, human dignity, ethical security, social responsibility, cooperation, and the imperative to enjoin good and forbid evil are key elements that constitute social health in Islamic teachings. These findings not only align with contemporary theories of social health but also enrich them through the

احسان و کرامت انسانی در کتب درسی مقاطع مختلف با رویکرد داستان‌های قرآنی. توسعه درس‌نامه‌های تربیت اسلامی با محوریت مهارت‌های اجتماعی برای معلمان و مربیان.

- ایجاد کارگاه‌های مهارت‌محور؛ برگزاری دوره‌های عملی تربیت اجتماعی قرآن‌محور برای دانش‌آموزان با تمرکز بر حل تعارض‌های اجتماعی به شیوه‌های قرآنی (مانند اصلاح‌ذات‌البین) و تقویت روحیه همکاری و تعاون (بر اساس آیات تعاونوا علی البر)

infusion of spiritual and divine values—elements often omitted in secular models. The Qur'an, in this regard, emerges as both a moral compass and an instructive framework for educators to cultivate social virtues and interpersonal ethics within individuals and communities alike.

In analyzing the Qur'anic framework on social health, the study identified ten key components that form the basis of a holistic understanding of societal wellness. Foremost among them is social justice, which is emphasized in numerous verses as a central tenet for harmonious communal life. The Qur'an underscores the necessity of justice even in contexts of hostility (e.g., al-Mā'idah: 8), thus presenting fairness as a universal moral obligation. The component of human dignity further complements justice, with the verse in al-Isrā': 70 establishing an inherent respect for all human beings regardless of status. This serves as a cornerstone for teaching respect, anti-discrimination, and equity in educational settings (Motahari, 2004). Cooperation and altruism, articulated in al-Mā'idah: 2 through the exhortation to assist one another in righteousness and piety, reflect the Qur'anic emphasis on solidarity. Likewise, the imperative of enjoining good and forbidding wrong—central to Qur'anic pedagogy—is seen in Āl 'Imrān: 104, advocating collective moral responsibility and ethical vigilance. Other dimensions such as social security (Quraysh: 3–4), trust and integrity (al-Nisā': 58),

abstention from slander (al-Ḥujurāt: 12), and spiritual mindfulness or taqwā (al-Ṭalāq: 2) represent not just moral ideals but actionable constructs with significant implications for social pedagogy. Together, these components create a matrix for what may be termed “divinely anchored social health,” offering a blueprint for education systems aiming to nurture ethically responsible citizens.

The research also contemplates the unique educational implications of these components by examining how they may be operationalized within formal and informal pedagogical environments. Drawing from the principle of taqwā, which entails conscientiousness and moral vigilance, educational strategies can be designed to integrate self-regulation, accountability, and empathy into school curricula and classroom interactions. For instance, value-based learning modules can be built around scriptural stories and ethical dilemmas, allowing learners to internalize abstract moral values through experiential learning. The promotion of social responsibility—both in individual and collective forms—is another example. The Qur’an’s reference to communal well-being in al-Tawbah: 71 can be recontextualized into lessons about civic duties, environmental stewardship, and political participation. Further, cooperation and altruism can be taught via collaborative projects, peer mentoring, and service-learning initiatives grounded in the ethos of mutual support. Thus, rather than reducing the concept of social health to statistical metrics or abstract theories, the Qur’anic model invites a dynamic, values-based pedagogy that engages learners cognitively, emotionally, and spiritually. This makes it particularly valuable for Islamic education systems seeking to align ethical formation with academic learning (Zahedi, 2006). The findings of the study are also situated within a comparative analytical framework, contrasting the Qur’anic model with prevailing sociological and psychological theories of social health. For example, while Keyes’ five-dimensional model encompasses factors like social integration and acceptance, it largely omits metaphysical or

spiritual dimensions that are central in the Qur’anic vision (Zahedi, 2006). In contrast, the Islamic paradigm views the individual not merely as a rational social actor but as a moral-spiritual being whose health is interconnected with both societal harmony and divine alignment. This provides a broader understanding of well-being, where ethical, relational, and spiritual domains coalesce. From this vantage point, health is not a static state but an evolving quality marked by moral behavior, social contribution, and inner integrity. Moreover, the Qur’an’s strong emphasis on concepts like collective accountability and moral rectitude adds a communal dimension to health that goes beyond the atomized focus of many Western models. Importantly, these insights underscore the need for culturally grounded health education frameworks that resonate with the beliefs, values, and aspirations of Muslim communities.

A salient contribution of the study lies in its methodological synthesis of religious exegesis and contemporary content analysis techniques. By employing purposive sampling and qualitative coding strategies, the research was able to extract pedagogically relevant themes from sacred texts without compromising their theological richness. It also established a structured classification system that can be utilized by educators, curriculum developers, and social policy experts interested in incorporating Islamic values into their work. The interdisciplinary nature of this approach bridges the gap between classical Islamic thought and modern educational science, presenting a model of applied Qur’anic scholarship. For instance, the study demonstrates how verses related to justice, cooperation, and dignity can be transformed into specific educational goals, instructional methods, and evaluative criteria. In this respect, the research serves as both a theoretical exploration and a practical guide, enabling a more nuanced engagement with Islamic sources in the formation of educational policy and pedagogy. Furthermore, the study illustrates that Qur’anic values are not merely normative declarations but are intricately

structured systems capable of informing effective and transformative educational practice.

References

- Alaqehband, A. (1994). *Sociology of Education*. Besat Publications.
- Jamali, M. F. (1981). *Education from the Qur'anic Perspective*. Mohammadi Publishing Center.
- Motahari, M. (2004). *Education and Training in Islam*. Sadra Publications.
- Nikgohar, A. (1994). *Foundations of Sociology*. Rayzan Publications.
- Rajabi, M. (1999). Is religion a social institution? *Hawza wa Daneshgah Journal*.
- Zahedi, M. (2006). *Islamic Educational Theory*. Saber Institute.